

Col·lecció “Plecs de Paisatge”

‘Eines’

1. Indicadors de paisatge. Reptes i perspectives
2. Ordenació i gestió del paisatge a Europa
3. Reptes en la cartografia del paisatge. Dinàmiques territorials i valors intangibles
4. El paisatge en el món local. Mirades, criteris i experiències

‘Reflexions’

1. Paisatge i salut
2. Paisatge i educació
3. Franges. Els paisatges de la perifèria
4. Paisatge, patrimoni i aigua. La memòria del territori
5. Paisatge, economia i empresa
6. (Des)fer paisatges
7. La carretera en el paisatge
8. Repensant els jardins històrics. El passat en el present

El paisatge té un interès i una presència creixents en la societat i en les polítiques públiques, perquè és vist cada vegada més com una via per incrementar el benestar i la qualitat de vida de les persones. És en aquest context que el món local veu cada vegada més el paisatge com un motor de desenvolupament, un atractiu i una via per augmentar el nivell d'autoestima, la identitat i, en definitiva, la qualitat de vida de la ciutadania. No podem perdre de vista que l'escala local és la més immediata, la més propera i la que més participa en la gestió diària del territori.

El llibre recull la majoria de contribucions que es van fer en quatre cursos sobre gestió i ordenació del paisatge en l'àmbit local organitzats amb les quatre diputacions, entre l'any 2019 i el 2022, i en el Seminari Internacional “Governar el paisatge per ordenar el territori” coorganitzat, l'any 2023, amb la Direcció General d'Ordenació del Territori, Urbanisme i Arquitectura del Departament de Territori, Habitatge i Transició Ecològica de la Generalitat de Catalunya. El llibre, doncs, posa en comú diferents mirades, sensibilitats, percepcions i interpretacions sobre el paisatge que són clau per construir paisatges de qualitat que contribueixin positivament en el benestar de la població, generin oportunitats econòmiques i dinamitzin culturalment i socialment els territoris.

El paisatge en el món local

Col·lecció “Plecs de Paisatge”

Un dels objectius de l'Observatori del Paisatge de Catalunya és el de contribuir a la reflexió sobre el paisatge en el sentit més ampli i des de tots els àmbits temàtics possibles. Amb aquesta finalitat, l'Observatori disposa d'una col·lecció de llibres sobre paisatge que es caracteritza per la seva perspectiva oberta, innovadora, interdisciplinària i internacional. Aquesta col·lecció, anomenada “Plecs de Paisatge”, proveeix d'informació rellevant sobre la qüestió tant a la ciutadania en general com, en particular, als principals agents implicats en la protecció, gestió i ordenació del paisatge. Del que es tracta, en última instància, és de contribuir a conscienciar i sensibilitzar la societat en matèria de paisatge a través, en aquest cas, d'una col·lecció estructurada en dues sèries temàtiques: ‘Reflexions’ i ‘Eines’.

PLECS DE PAISATGE
Eines 4

El paisatge en el món local. Mirades, criteris i experiències / Edició a cura de Pere Sala i Martí, Gemma Bretcha i Laura Puigbert. - Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya, 2024. - 633 p. ; 21 cm. - (Plecs de Paisatge. Eines; 4)

ISBN 978-84-09-66568-6

I. Sala i Martí, Pere II. Bretcha, Gemma III. Puigbert, Laura IV. Observatori del Paisatge (Catalunya) V. Plecs de Paisatge. Eines ; 4

1. Ordenació del territori 2. Ordenació del paisatge 3. Paisatge 4. Administració local

712:352

Edició a cura de:

Pere Sala i Martí, Gemma Bretcha i Laura Puigbert

Agraïments:

Jordina Bartomeus, Anna Montero, Manoli Olmo, Marc Roura, Montse Vila

Disseny gràfic:

Eumo_dc

Imatge de coberta

Joan Sorolla

Correcció:

Maria Massot Magarolas

Traduccions:

Equip d'interprets slu (francès-català)

Maria Massot Magarolas (castellà-català)

Fotografies de l'interior:

Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Salinas): p. 24, p. 42 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Pere Sala i Martí): p. 61 / Flickr (Daniel Muñoz Uribe): p. 77 / Valerià Paül: p. 100 / Flickr (Bernard Blanc): p. 119 / Daniela Colafranceschi: p. 127 / Observatori del Paisatge de Catalunya: p. 140, 174 / Itziar González Virós: p. 150 / Paisaje Transversal: p. 160 / Narcís Sastre: p. 218 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Roger Sala Angordans): p. 235 / Clara Nubiola: p. 247 / Laura Puigbert: p. 260 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Borja Ballbé): p. 276 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya: p. 312, 513 / Sitesize: p. 328 / Viurlariera.org: p. 341 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Grau): p. 359, 583 / Jordi Bernadó: p. 390 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Joan Sorolla): p. 407, 546 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Omar Zbari): p. 418 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Bas): p. 433, 476 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Júlia Viejobueno): p. 464 / Ajuntament de Senan: p. 491 / Gabor Bouman: p. 499 / Joan Vaqué Sans: p. 567 / Xavier Gasol: p. 598 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Maria Rosa Ferré Galimany): p. 609.

Edita:

Observatori del Paisatge de Catalunya

Carrer Hospici, 8. 17800 Olot

www.catpaisatge.net

© dels textos, els autors respectius

© de les fotografies, els autors respectius

Primera edició:

Desembre 2024

Impressió:

Impremta Aubert

Dipòsit legal: GI 1627-2024

ISBN: 978-84-09-66568-6

Plecs de Paisatge: Eines 4

El paisatge en el món local

Mirades, criteris i experiències

Índex

8 Presentacions

Lluïsa Moret Sabidó. Presidenta de la Diputació de Barcelona

Miquel Noguer i Planas. President de la Diputació de Girona

Joan Talarn Gilabert. President de la Diputació de Lleida

Noemí Llauredó Sans. Presidenta de la Diputació de Tarragona

Agustí Serra Monté. Director general d'Ordenació del Territori, Urbanisme i Arquitectura de la Generalitat de Catalunya.

Pere Sala i Martí. Director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

I. El paisatge, punt de trobada per a unes polítiques transversals i integradores

24 Eines i instruments per a la gestió i l'ordenació del paisatge a Catalunya
Laura Puigbert Manel·la

42 Planificar territoris de benestar
Jean-Pierre Thibault

61 Del caràcter del paisatge als objectius de qualitat paisatgística
Ludovica Marinaro

77 Ordenar el territori amb el paisatge. L'experiència de l'illa de Menorca en perspectiva
Rafael Mata Olmo

100 Quin paisatge per a l'ordenació del territori i quina ordenació del territori per al paisatge?
Valerià Paül

119 Seguiment del paisatge, un instrument al servei de la política
Gilles Rudaz

127 El territori des del mar
Daniela Colafranceschi

II. Governar els paisatges locals

- 140 Paisatge i participació: claus per escoltar les veus del paisatge**
Xavier Sabaté Rotés
- 150 Governar el territori a través del paisatge**
Itziar González Virós
- 160 La cooperació de la comunitat en la planificació urbana**
Guillermo Acero, Jon Aguirre-Such, Ángela Peralta, Iñaki Romero-Larrea i Landa Hernández Martínez
- 174 Experiències de noves governances locals:**
- 175** Dissenyar el territori des d'altres mirades.
Canicca
- 183** Regeneració des de les muntanyes de Bogotà: un enfocament col·laboratiu impulsat per la participació ciutadana.
Diana Wiesner
- 190** La cocartografia i la comunitat. Virginie Pigeon
- 201** Explorant l'invisible: cartografia participativa dels valors intangibles del paisatge. María Marta Tonda
- 209** L'Estratègia nacional del paisatge d'Andorra en l'horitzó 2035. Maria Salas Sopena

III. Ordenar i actuar en el paisatge urbà

- 218 De l'oblit del paisatge a l'urbanisme del paisatge: reptes emergents en els paisatges urbans**
Narcís Sastre Fulcarà
- 235 La perspectiva de la salut en la transformació de l'espai públic**
Montse Montalbo Todolí
- 247 Narracions subjectives del teixit urbà**
Clara Nubiola
- 260 Ludificació: estratègies digitals de reapropiació del paisatge urbà**
Mª Aránzazu Pérez Indaverea
- 276 Experiències de millora i valorització dels paisatges urbans i periurbans:**
- 277** La integració paisatgística dels nuclis de població del Priorat-Montsant-Siurana. Projecte pilot del nucli de la Vilella Alta.
Pauline Solviche i Aleix Cama Torrell
- 284** Els estudis de paisatge urbà. El barri de Vallcarca de Barcelona. Marina Cervera i Josep Mercadé-Aloy
- 291** Decàleg de bones pràctiques. Criteris d'intervenció en l'arquitectura històrica i tradicional. Santi Llagostera i Güell
- 298** *Tu hi pintes molt!* Millora del paisatge urbà i accés al món laboral als barris del Castell i la Verneda de Malgrat de Mar. Jordi Vila
- 305** Interpretacions del patrimoni dels paisatges urbans. L'experiència de Naturalwalks. Evarist March Sarlat

IV. Vores, infraestructures i accessos

- 312 Repensar els espais en tensió i d'oportunitat. L'experiència del Catàleg de paisatge del Penedès**
Jordi Grau Oliveras
- 328 Comunitat, creació i territoris d'aprenentatge**
Sitesize
- 341 El rol dels grups locals autoorganitzats, un nou actor essencial per a la gestió sostenible dels espais fluvials**
Marta Benages, Xavier Garcia, David Pavón, Anna Ribas, Pere Vall-Casas i Álvaro Cuéllar
- 359 Experiències de millora i valorització dels paisatges de vores, infraestructures i accessos:**
- 360** El paisatge en el POUM de Vic. Les portes de la ciutat de Vic
Elisenda Foradada Vilarrasa
- 365** Els jardiniers de la metròpolis. El projecte *La Vora de Girona* 2014-2025. Un eixample verd
Martí Franch Batllori
- 375** NYS Polígon Arts
Albert Gusi
- 381** Guia d'integració paisatgística de les estacions d'esquí alpí d'Andorra
Roser Ginjaume Gratacòs

V. L'ordenació i gestió dels paisatges dels espais oberts

- 390 Ordenació i gestió dels espais oberts quotidians i de proximitat des del paisatge. Béns, patrimonis i paisatges comunitaris**
Carles Llop Torné
- 407 L'ordenació i la gestió dels paisatges dels sòls no urbanitzables des de l'urbanisme**
Xavier Canosa Magret i Núria Díez Martínez
- 418 Criteris i mesures d'integració paisatgística en els espais oberts**
Fina Royo
- 433 Experiències d'ordenació i integració de les infraestructures de l'energia renovable en el paisatge:**
- 434** Una nova mirada a les energies renovables des del paisatge
Sergi Saladié Gil
- 446** El repte de l'energia a escala local: criteris per a la implementació de producció fotovoltaica a les comarques gironines
Javier Martín-Uceda
- 453** Importància del paisatge amb la valoració del patrimoni geològic del Geoparc Orígens
Pilar Mallo Casals, Xavier Mir Pellicer, Guillem Puras Castells i Manel Francès Mogas

VI. Els paisatges rurals des de la perspectiva local

464 Paisatge i identitat territorial

Joan Nogué

476 Com fer compatibles els nous usos i la transformació dels paisatges agraris i agroforestals amb el manteniment dels seus valors?

Ramon Queralt Boldú

491 Reptes territorials, urbanístics i de gestió del paisatge dels micropobles

Carme Ferrer Cervelló

499 Formes diferents d'entendre el lloc per a pensar l'habitable. De la tradició al futur, passant per l'avui

Gabor Bouman

513 Experiències de cartes i plans de paisatge:

514 Cartes del paisatge: l'aplicació contractual de les polítiques de paisatge. Els casos de l'Alt Penedès, Berguedà, Priorat i Garraf
Albert Cortina

523 Iniciatives per reivindicar el paisatge: la Carta del paisatge de la Conca de Barberà
Mireia Bonet Sendra

531 La carta del paisatge com a eina de gestió a l'Alt Empordà
Oscar Sagué Pla

540 El Pla de paisatge de Cervera
Ramon Royes i Guàrdia

VII. El paisatge i el patrimoni com a catalitzadors per al desenvolupament local

546 Els paisatges productius com a nova infraestructura econòmica del territori

Francesc Muñoz, Charlotte Piochon i Esteban Delgado

567 Situar el paisatge en el centre de l'estratègia de desenvolupament local. El cas del Priorat

Joan Vaqué Sans

583 Les visuals als petits nuclis d'assentament històrics com a patrimoni territorial

Bernat Llauredó Auquer

598 Com fer del paisatge un recurs turístic municipal respectuós?

Xavier Gasol

609 Experiències d'activació del patrimoni paisatgístic local:

610 Posem en valor el patrimoni hidroelèctric
Arcadi Castelló Cadena

619 La governança del Sindicat Mixt del Parc Natural Regional del Pirineu Català per valorar i preservar els paisatges
Christelle Frau

627 Notes sobre els autors

El territori des del mar

Daniela Colafranceschi

En la presentació del seminari “Governar el paisatge per ordenar el territori” de l’any 2023, organitzat per l’Observatori del Paisatge i l’aleshores Departament de Territori llegim: “La mirada global, transversal i integradora inherent al paisatge permet adquirir un coneixement profund del territori i analitzar-lo i tractar-lo a una escala humana que va més enllà de les divisions administratives. El diàleg que mantenen les societats contemporànies amb els seus paisatges quotidians precisa d’aquest intercanvi interdisciplinari permanent [...]”¹.

El Conveni europeu del paisatge —que continua essent una gran referència per a la nostra tasca d’investigació, d’ensenyament i d’activitat professional, tot i que tingui més de vint anys— ha introduït uns conceptes que han estat en certa manera revolucionaris. Ens han ajudat molt en l’afirmació d’una definició de *paisatge* més adequada, més responsable i que respongui més a la realitat actual, que ens informa sobre la seva aplicació a l’hora de formular projectes, plans paisatgístics, projeccions, etc. S’ha passat de parlar de “paisatges de qualitat” a “qualitat del paisatge”, de tot el paisatge: abocadors, franges marginals, així com àrees industrials abandonades, etc., perquè tot això també és paisatge, és la imatge escrita a la terra d’una societat i una cultura. Ha implicat, com a conseqüència, que es refereixi a àrees que no són homogènies, i, per tant, es reconeix el paisatge com a entitat mixta, complexa, híbrida i dinàmica. Ha consolidat —per al paisatge— la seva especificitat pel que fa a estratègies, planificació i projectes. Ha posat en perspectiva una directiva sobre desenvolupament sostenible i ha indicat mesures concretes en matèria de sensibilització, formació i educació, i ha col·locat en primer lloc el grau de consciència social, molt vinculat amb valors de qualitat dels territoris que habitem. I no només això: considero que el Conveni europeu ha definit i situat millor la nostra identitat d’éssers humans dins dels hàbitats als quals pertanyem.

Però no habitem tan sols els territoris, sinó que també habitem el mar. Això no obstant, tot es refereix als territoris, tot sembla acabar en la línia que separa la terra del mar, però aquesta línia no interromp el paisatge, sinó que, com a entitat híbrida, els uneix. L’aigua es constitueix com a espai de

¹ Vegeu: www.catpaisatge.net/ca/agenda/11351-governar-el-paisatge-per-ordenar-el-territori.

trobada perquè forma part d'un mateix sistema de territori, malgrat que és un territori líquid.

Recentment, hem publicat amb la societat científica IASLA² la traducció italiana de les línies guia de 2008, fins ara només traduïdes a l'anglès i al francès: *Paesaggio Europa. Linee guida per l'attuazione della Convenzione europea del paesaggio* (Colafranceschi, Paolinelli *et al.*, 2022), en la qual ja qüestionem uns límits que té el Conveni europeu del paisatge (en destaquem alguns conceptes i paraules clau), entre els quals el tema del mar. El Conveni diu: “[...] aquest Conveni s’aplica a tot el territori de les parts i abraça els espais naturals, rurals, urbans i periurbans. Inclou els espais terrestres, les aigües interiors i les marines” (Consell d’Europa, 2000: art. 2). I en les directrius-recomanacions de 2008 (que existeixen ara en italià, a més de francès i anglès) es diu: “el paisatge forma un tot, les parts constituents del qual es consideren simultàniament en les seves interrelacions” (Consell d’Europa, 2008: I.2.), cosa que significa que les interrelacions substancien, fonamenten un estatus de “paisatge”.

Visc entre tres ciutats: Roma, Barcelona i, abans (durant trenta-dos anys), Reggio de Calàbria, ara Nàpols, i, per tant, pertànyer al Mediterrani defineix la meua identitat. Veig el Mediterrani com una terra i no com un mar; com un paisatge líquid que té unida la geografia de ciutats i llocs heterogenis i múltiples. Un ple i no un buit.

L'aigua no és tota igual

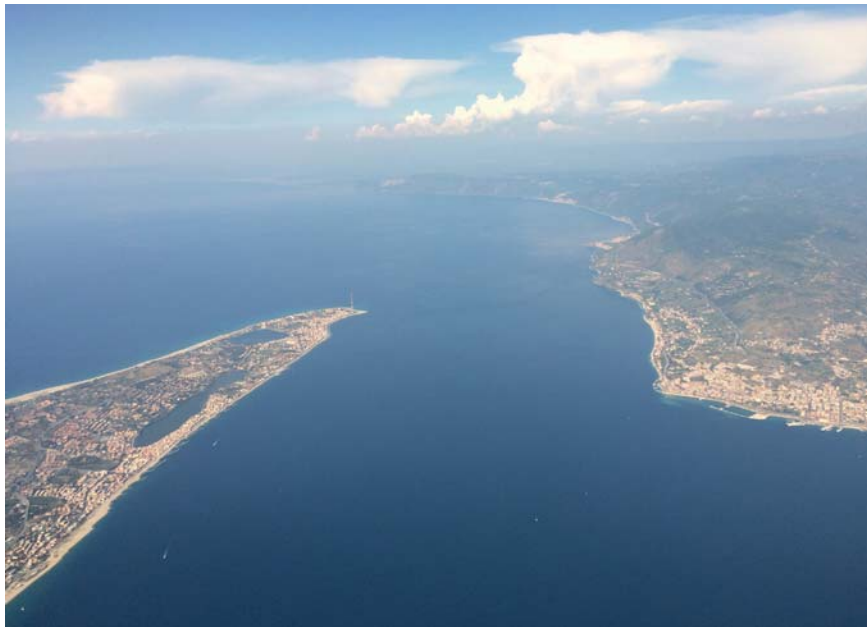
L'aigua no és tota igual. Un tipus d'aigua especial és la que es troba entre costes veïnes, entre illes d'un mateix arxipèlag, la dels golfs, o fins i tot, aquella tractada i transformada en terra als Països Baixos. Aquesta especificitat ve determinada per la distància que hi ha entre les costes. És aquí on el paisatge adquireix el valor d'espai públic líquid. És aquí on el mar no és interrupció, no és silenci, sinó continuïtat.

Cal transformar també aquest concepte: ja que no només existeixen àrees del mar —com les aigües especials— que són paisatges, sinó que

² Vegeu: www.iasla.it

també cal tenir en compte i incloure la percepció del paisatge des del mar. Ambdues condicions ens situen, defineixen la nostra identitat d'éssers humans, tot i que en relació amb un hàbitat que és líquid. És exactament la interrelació entre terra i mar el que converteix els confins, el límit entre ells, una franja, un gruix, un espai sensible, un espai que definiria com a *ecotò* (per com es diu en biologia) en el tercer espai, que té valor en si mateix, que és líquid, però encara paisatge.

L'aigua dels rius, dels llacs... és part integrant dels nostres territoris; en canvi, en relació amb el mar, el paisatge s'interromp allí, a la línia de la costa. Un llindar on sembla acabar-se un tema, un concepte, una projecció... Així doncs, tot allò relacionat amb el govern del territori i amb el paisatge no pertany al mar, i tot allò relacionat amb el govern del mar no pertany al territori ni al paisatge. Aquest és el significat que el Conveni europeu del paisatge atorga al mar quan cita les aigües marítimes i, d'altra banda, els convenis que s'ocupen del mar no mencionen el paisatge. És evident que necessitem una revisió en aquest sentit.

Imatge 1. Estret de Messina des de l'avió. Foto: Daniela Colafranceschi.

Les percepcions, les mirades i el sentit de pertinença que hi ha des de la terra cap al mar i des del mar cap a la terra construeixen significats, sentits, que estan vinculats amb l'ús, amb les tecnologies i infraestructures de transport, amb el trànsit entre una riba i l'altra, amb activitats de la quotidianitat a petita escala, gairebé com rituals, i que teixeixen valors culturals que avui estan canviant profundament. El projecte de paisatge ha de saber interpretar també aquest canvi. Considero que el mar té un "estatut" de paisatge (o l'hauria de tenir), perquè l'aigua del mar, així com el paisatge, és un producte cultural. Això ho vull explicar a través d'alguns exemples d'"aigües especials", on crec que el mar té la mateixa qualitat de "paisatge" que el territori. L'aigua no és tota igual.

Estrets

L'estret de Messina és on les ciutats de Messina i de Reggio de Calàbria es miren a través d'un mirall d'aigua. Són representatives de valors i significats, tant per les latituds a les quals pertanyen com —i potser més— per les maneres d'habitar-les: les modalitats del creuament i dels fluxos; els milers de camins i raons pels quals es viuen, es travessen; les activitats que es desenvolupen al mar; la vista des del mar. . .

I una altra característica de l'estret és que, com més decreix la distància que separa les costes, més gran és el grau de relació que es teixeix entre les seves ribes. L'aigua, aquí, actua com un poderós factor d'identitat. De la mateixa manera que la mobilitat ha ampliat i transformat profundament el concepte d'espai públic i ha enfortit la qualitat urbana de les àrees d'intercanvi de la ciutat, la mobilitat també juga un paper important en aquesta gran plaça líquida que és l'estret de Messina. És la densa xarxa de vaixells, ferris, naus de càrrega, trens carregats dins de vaixells, aigües solcades per naus mercantils, naus militars, creuers, pesquers i vaixells turístics, el que imprimeix aquest tros de mar en la retina dels que viatjaren i dels que viatgen, com si fos un teixit cosit entre dues costes pel fil de les trajectòries que mantenen unit aquest territori. Que es tracti tan sols d'aigua sembla un mer accident. De fet, és una gran plaça, una plana marina, un gran parc. L'aigua aquí funciona com un dispositiu de traducció i modificació de valors,

d'un sistema tant conceptual com físic d'identificació del seu paisatge. Funciona com a lloc pel qual els seus habitants mesuren diferents nivells d'adhesió identitària, en el sistema físic i cultural del seu paisatge.

Figura 1. Pla general de la defensa de l'estret de Mesina, 1882. Font: Lo Curzio, Caruso, 2006.

Com a exemple i per explicar-ho, he escollit unes corbes de nivell de l'estret, on és perceptible el valor i la qualitat de gran plaça que aquí té el mar, una plaça líquida. Al llarg d'una altura d'uns 165-215 metres sobre el nivell del mar, existeix un sistema defensiu de fortificacions (que lamentablement no entra en els itineraris turístics d'aquesta àrea "interregional").

Són fortaleses magnífiques, construïdes pels Borbó, que servien per controlar militarment l'estret després de la unitat d'Itàlia de 1861. És l'únic cas europeu de defensa d'un tros de mar "obert" que és intern a un país, i no com a límit entre dos o més països. Aquestes fortaleses van ser construïdes entre 1862 i 1914, i n'hi ha un total de vint-i-dues, tretze a la costa de Sicília i nou a la costa de Calàbria (vegeu la figura 1). I, anàlogament amb la campanya militar —com ens recorda Denis Cosgrove—, servien per al control perceptiu òptic del territori (perquè no entressin enemics). Cosgrove afirma:

“La tecnologia ha augmentat la importància de la visió com el mitjà principal d'exploració de l'espai. [...] La guerra 'convencional' es refereix, en realitat, a les formes de combat militar desenvolupades en els paisatges agrícoles de l'Europa Occidental (d'aquí deriva la paraula *campanya*). Els paisatges militars es podrien considerar l'expressió més pura del paisatge típicament modern, les formes del qual venen determinades per divisions espacials lineals clarament delimitades per una visió uniforme i per pràctiques d'exclusió. L'expressió més coherent d'aquesta territorialitat és l'estat-nació, la base inicial del qual era un concepte de col·lectivitat social expressat en un marc ecològic de caràcter de nació aferrat a la terra.” (Cosgrove, 2002: p. 83).

Els anomenats *Fortini*, a més de controlar militarment l'estret, són arquitectures mig hipogees, i no es veuen des del mar. És impossible veure-les, atès que estan mig encaixades en la topografia de les muntanyes, i a sobre del terrat —la superfície plana que emergeix a l'exterior— es col·locaven els canons. Estan construïdes estratègicament perquè les trajectòries de les bales dels canons cobrissin l'espai sencer de l'estret, seguint la nostra mirada, la nostra percepció (vegeu la figura 2). És un sistema paisatgístic important! I el podem apreciar llegint els mapes, les cartografies antigues, podem comparar aquests ventalls visuals, la meta perceptiva, les trajectòries de les nostres mirades que des d'aquí ens permeten recórrer tota l'àrea, exactament com ho feien les bales de canó.

És un exemple de com el mar uneix aquesta corba de nivell, uneix aquest "collaret" de perles arquitectòniques al mar i les converteix en un

sistema de costura de dues ribes, les transforma en un sol sistema híbrid, de territori i de mar, però un sol paisatge, i un paisatge únic! Durant molts anys he intentat promoure la institució del Parc de l'Estret com un innovador sistema cultural de centralitat del paisatge que substanciï les raons de l'Àrea Metropolitana de l'Estret, amb l'objectiu d'un projecte de llei comú... però no hi he tingut cap èxit.

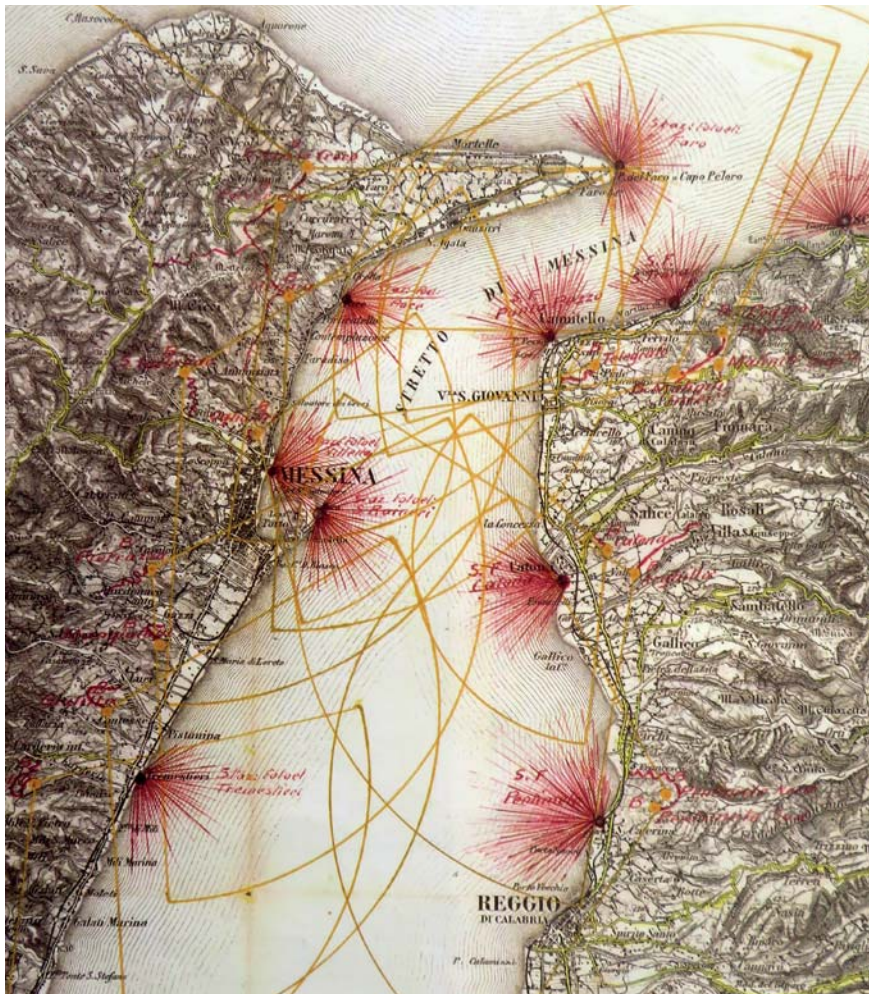

Figura 2. Cobertura dels trets des de les bateries militars pel control militar de l'estret de Messina. Font: Lo Curzio, Caruso, 2006.

Pel que fa a un altre estret, el de Gibraltar, sabem que com a frontera crítica del nostre continent europeu amb el Nord de l'Àfrica, el mar recull la condició d'asimetria entre dos mons i observa la paradoxa dels equilibris econòmics, socials, polítics i ideològics entre ribes. Aquest també és un mar molt disputat pels territoris al qual pertany.

L'estret d'Istanbul és encara més cridaner, en tant que aigua especial; aquella estreta franja de mar on escassos 700 metres separen l'Àsia d'Europa. El Bòsfor, densament transitat, és un teatre privilegiat de fluxos i corrents, que fusionen dos continents i molt més.

Els estrets són paisatges de pas. Trajectòries, fluxos i xarxes identifiquen el teixit entre les dues ribes: estratificacions d'identitats, maneres de viure, de relacionar-se i de moure's. Són espais líquids de traducció i innovació d'un paisatge que no és un paisatge tradicional. Un tipus de mar on les infraestructures de moviment, les activitats econòmiques, mercantils o pesqueres, la vida quotidiana del treball, de les relacions humanes, marquen la velocitat, l'escala i el temps del seu trànsit, i sostenen raons, significats i sentiments. L'aigua és un element d'interacció, un espai "intercanviador" de valors intangibles i tangibles, que fusionen mar i terra en un paisatge únic i unitari.

Arxipèlags

El 2003, amb una resolució de l'Ajuntament de Venècia (99/2003), es va crear el Parc de la Llacuna de Venècia, la principal tasca del qual és la "millora ambiental i socioeconòmica de l'àrea de la Llacuna Nord, a través de la definició i promoció d'usos compatibles amb la salvaguarda dels valors naturals, arqueològics, històrics i culturals dels llocs", i, posteriorment, per extensió, es va crear el Parc Regional Ambiental i Antropològic d'interès local de la Llacuna Nord de Venècia, el 2014.³ El mar i les illes es converteixen en "territori" fins i tot abans que en "parc", un ecosistema de llacuna format per ciutats, monuments, illes, arquitectura, aigua i canals marins.

³ Es va crear el Parc Regional Ambiental i Antropològic d'interès local de la Llacuna Nord de Venècia (resolució del Consell Comunal 27, 12-13 de maig de 2014), disponible en línia a: <https://partecipaperilparco.files.wordpress.com/2014/05/delibera-parco-laguna-nord-con-allegati-1-e-2.pdf>.

Inseparable i essencial és el valor de la liquiditat en la qualitat de l'espai que conforma. Venècia és el mar de la llacuna i la llacuna és Venècia!

El 2010, es promulga la Llei núm. 44 d'aigües canàries —és l'únic cas d'atribució i inclusió del mar a una comunitat autònoma espanyola, la de les Canàries. “Entre els punts extrems més sortints de les illes i els illots integrats en l'arxipèlag canari, es traçarà un contorn perimetral que segueixi la configuració general de l'arxipèlag. Les aigües interiors d'aquest perímetre rebran la denominació d'*aigües canàries* i constituïran una àrea marítima especial de la Comunitat Autònoma de les Canàries. L'exercici de les competències estatals sobre les aigües canàries i, en el seu cas, sobre els restants espais marítims circumdants a les Canàries es realitzarà tenint en compte la distribució material de les competències establertes constitucionalment, tant per als esmentats espais com per als terrestres” (Llei 44/2010: art. 1). Es modifica, d'aquesta manera, l'àmbit espacial propi de les Canàries, i s'estén al “territori de les illes”, és a dir, a aquella porció de mar dins de la figura poligonal obtinguda quan s'intercepten els punts extrems de cada illa de l'arxipèlag. El disseny del nou perímetre defineix una única superfície mixta d'aigua i de terra com una àrea marítima especial: un sol “territori”. El mar d'aquest arxipèlag simplement no existeix.

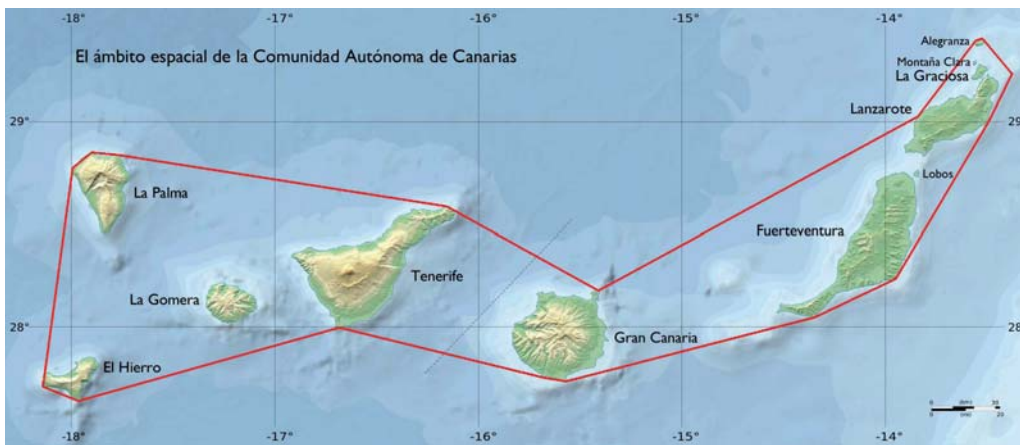

Figura 3. Contorn perimetral de les aigües canàries. Font: Wikimedia Commons (Koppchen).

Terra guanyada al mar

El Rijkswaterstaat holandès⁴ és responsable de supervisar una àrea de 90,278 km² d'aigua, 214 quilòmetres de preses i dics i 2.969 quilòmetres de ribes de rius i canals, i promou l'aigua com un element caracteritzador i fortament identificador del paisatge natural i urbà. En la gestió de les infraestructures que s'estenen fins al mar i en el desenvolupament sostenible del territori dels Països Baixos, promou la configuració de nous paisatges agrícoles i pastorívols com a motor de regeneració de l'espai públic de les ciutats. La terra guanyada al mar del Nord es converteix en un bé públic per a una societat plural; l'aigua és un recurs econòmic, urbà i paisatgístic; superfícies ara líquides, ara humides, però llocs; nous espais relacionals, nou territori per a les comunitats. Un país per al qual l'espai marí assumeix un paper central estratègic, social, econòmic, de valor paisatgístic i de sostenibilitat ambiental en contínua transformació, on l'aigua dissenya les dinàmiques de l'habitar col·lectiu en deixar-se trobar fluxos i fluids.

Consideracions finals

Es tracta en tots els casos (estret de Messina, estret de Gibraltar, Estambul, Canàries i Països Baixos) d'exemples d'experiències que testimonien molt més enllà d'un valor de protecció, una clara voluntat de consolidar un valor de projecte de l'aigua del mar, com a actiu determinant per al seu futur.

Cal tenir en compte també que el fenomen migratori des del Nord de l'Àfrica fins als nostres països ha canviat la identitat del Mediterrani —en els seus motius, però sobretot en els sentiments— en travessar-lo. Aigua amarada de preocupacions, dolor, expectatives, mort, supervivència, incerteses i abandó. Aigua feta de persones, que canvia el valor del mar, en el paisatge dramàtic del trànsit. Com perceben els ulls i l'ànima d'aquesta gent les nostres costes des del mar? Des de quin punt comencem a ser nosaltres part del seu paisatge?

⁴ Agència governamental holandesa encarregada de la planificació i supervisió de l'execució d'obres a la xarxa de carreteres, vies navegables i les conques hidràuliques d'importància nacional.

En el dret internacional, les aigües territorials (o “mar territorial”) són les que arriben fins a les 12 milles de la costa; després, hi ha les “zones econòmiques exclusives”, que són aquelles incloses fins a les 200 milles, i, finalment, hi ha les “aigües internacionals”, les “navegables”, les “prohibides”, les “pertinents”, etc. I, no obstant això, quina és la distància correcta? Quina és, per al paisatge, la seva àrea o zona de rellevància? A quants metres de la costa el mar continua sent “paisatge”? A quants metres de la costa encara som capaços de suportar i percebre les tensions que ens lliguen i ancoren a terra ferma com fils? Hem de ser capaços de llegir i interpretar aquests fils, i de reconèixer a aquest mar l’estatut de paisatge. La cultura paisatgística contemporània té la tasca difícil de donar formes i significats profunds a l’arquitectura d’aquestes geografies. El mateix Conveni europeu del paisatge podria i hauria d’estendre les seves directives a aquesta dimensió territorial líquida.

El mar pertany al territori perquè aquest mar és territori; és una plaça líquida, un espai complex i híbrid, és un dispositiu cultural. Són paisatges no perquè siguin “bonics”, sinó perquè estan fets per persones.

Referències bibliogràfiques

“Llei 44/2010, de 30 de desembre, d’aigües canàries”, *Boletín Oficial del Estado*, núm. 318, de 31 de desembre 2010

COLAFRANCESCHI, Daniela; PAOLINELLI, Gabriele (coords.) (2022). *Paesaggio Europa. Linee guida per l’attuazione della Convenzione europea del paesaggio*. Roma: Habitat IASLA. (Derive&Approdi).

CONSELL D’EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).

CONSELL D’EUROPA (2008). *Recommendation CM/Rec(2008)3 of the Committee of Ministers to member states on the guidelines for the implementation of the European Landscape Convention*. <<https://rm.coe.int/16802f80c9>> [consulta: 17.06.2024].

COSGROVE, Denis (2002). “Observando la naturaleza: el paisaje y el sentido europeo de la vista”, *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 34, p. 63-89.

LO CURZIO, Massimo; CARUSO, Vincenzo (2006). *La Fortificazione Permanente dello Stretto di Messina*. Messina: EDAS.